

*Олійник І. І.,
аспірант кафедри словацької філології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

КЛАСИФІКАЦІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕТЕКТИВНОМУ РОМАНІ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті здійснено спробу розширити типологію жіночих образів в українському детективному романі кінця XX – початку XXI ст., враховуючи соціокультурні трансформації та впливи історичного контексту. Проаналізовано зростання значущості жіночого персонажа в сучасній українській масовій літературі, зокрема в жанрі детективу, де жіночі образи набувають багатогранності та глибини. Розгляд жіночих персонажів крізь призму жанрових і соціокультурних змін демонструє, як детективна проза відображає актуальні суспільні дискурси, формує нові наративи жіночої суб'єктності та трансформує уявлення про жіночу присутність у публічному просторі.

Звернено увагу на різноманітність ролей жінок у детективному наративі: від уразливих і травмованих жертв історичних катаклізмів до активних борців, волонтерок, політикинь та професійних детективок і правозахисниць. Запропоновано комплексну класифікацію, що включає традиційні образи, а саме: жінку-жертву, жінку на маргінесі, жінку-берегиню або домогосподарку, а також новітні типи, які відображають соціальні, ідеологічні та культурні функції, такі як модерна «нова жінка», self-made жінка або жінка-підприємиця, феміністка, журналістка, блогерка, адвокатка, прокурорка, психологиня, поліцейська, волонтерка та жінка-військова.

Окремо виділено жіночі образи як ретранслятори історичної пам'яті та активного учасника соціальних та політичних процесів. Аналіз узагальнює дослідження провідних українських літературознавців, зокрема І. Юрескул, Л. Демської-Будзуляк, Н. Білоус, О. Шукай, О. Кісь, а також психологічну типологізацію Т. Тебешевської-Качак.

Зазначено, що межі між цими типами образів часто є розмитими, що свідчить про мультиаспектність і складність сучасної жіночої ідентичності. Одна героїня може водночас поєднувати риси кількох типів, створюючи багатогранний і суперечливий образ, що відповідає реаліям життя сучасного українського суспільства. Симбіотичні жіночі образи, що виникають під впливом журналістики, реклами та суспільних змін, де кілька типів одночасно існують в одному соціокультурному сценарії, вказують на те, що уявлення про жінку в сучасній українській літературі не є монолітними, а існують у складній взаємодії традицій і модерності, консерватизму і прогресивності.

Розширена типологія жіночих образів у детективному жанрі відображає складність та багатоплановість жіночої ідентичності в сучасному українському суспільстві, демонструючи важливість її дослідження для розуміння літературних процесів і культурних трансформацій.

Ключові слова: образ жінки, типологія жіночих образів, український детективний роман, гендерна репрезентація, сучасна українська проза.

Постановка проблеми. Образ жінки в художньому дискурсі – одна з традиційно популярних тем в українському літературознавстві. Протягом останніх десятиліть він активно осмислюється в контексті феміністичних, психологічних і культурологічних студій. Утім, з огляду на сучасні події в Україні, а саме: повномасштабну війну, переосмислення гендерних очікувань, зростання участі жінок у публічному й політичному житті – інтерес до цієї проблематики лише посилюється. Особливо актуальними в цьому аспекті стали дослідження жіночих образів у детективній, психологічній та історичній прозі, де жінка постає не маргінальним персонажем, а повноцінною дієвою фігурою – учасницею сюжетного конфлікту, носієм суб'єктності, уособленням змін і опору.

Сучасна українська проза дедалі активніше звертається до жанру детективу як до форми художнього осмислення соціальної реальності. Масова культура, популярні серіали, журналістика, а також пострадянський досвід спричинили зростання інтересу до творів із чіткою фабулою, загадкою, напругою. Водночас детективний жанр виконує не лише розважальну функцію, а й стає простором для порушення актуальних тем: ідентичності, справедливості, влади, гендерних ролей. У цьому контексті особливої уваги заслуговує образ жінки, що в українському детективному романі кінця XX – початку XXI ст. зазнає суттєвих трансформацій і відображає зміни в соціокультурному статусі жінки в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феміністичну оптику до аналізу жіночих образів застосовує Т. Гуляк, яка на матеріалі творів І. Роздобудько «Подвійна гра в чотири руки» і Д. Сейєрс «Випускний вечір» досліджує компаративний підхід до осмислення жіночої ідентичності в межах детективного жанру. Авторка акцентує на порушенні традиційних уявлень про жіночу пасивність і виведенні героїні як суб'єкта, що впливає на сюжет і формує моральні акценти твору [1].

На ширше тло осмислення жіночої психології в українській літературі виходить І. Кукуленко-Лук'янець, яка класифікує типи жіночих образів за психологічними параметрами, звертаючи увагу на мотивацію, емоційність і здатність до само-рефлексії [2].

Історичний аспект репрезентації жінки в українській прозі початку XXI ст. досліджує Л. Кулішенко, яка аналізує функціонування жіночих персонажів у контексті національно-визвольної боротьби, соціальних трансформацій і пам'яті про минуле [3].

У монографії Т. Тебешевської-Качак представлено ґрунтовний аналіз художніх домінант жіночої прози 1980–1990-х років. Дослідниця окреслює основні теми, мотиви й стилістичні особливості, що позначають становлення в українській літературі

нового жіночого письма, відвертого, чуттєвого, інтелектуального [4].

Окремо варто згадати ґрунтовні праці провідних українських дослідниць, що зробили вагомий внесок у розвиток гендерної критики в літературознавстві: Н. Маслової, яка зосереджується на питаннях жіночого письма, С. Павличко, однієї з фундаторок феміністичної літературної критики в Україні, та О. Кісь, історика, що глибоко досліджує жіночу ідентичність, пам'ять і роль жінок у культурних трансформаціях. Вагомими є також праці В. Агєєвої, Т. Гундорової, О. Забужко, М. Рушикової, І. Ніколайчук і М. Мудрак, які аналізують жіночі образи в українській літературі з позицій фемінізму, психоаналізу, постмодернізму, постколоніальної критики та культурної пам'яті. Їхні дослідження стали концептуальною базою для подальших студій у цій галузі.

Зазначений перелік досліджень, присвячених жіночим образам у сучасній українській літературі, далеко не вичерпує усього наукового доробку з цієї теми. Популярність і багатогранність проблеми зумовлює активне зростання кількості студій, що охоплюють різні жанри, історичні епохи й аналітичні підходи, формуючи цілісне уявлення про трансформацію жіночої ідентичності в літературному процесі.

Метою дослідження є здійснення типологізації жіночих образів в українському детективному романі кінця XX – початку XXI ст. Реалізація мети передбачає виявлення їхніх художніх функцій, еволюції, простеження впливу соціокультурних чинників на формування цих образів у контексті жанрових особливостей детективу.

Виклад основного матеріалу. Згідно з дослідженнями літературознавців, жіночі образи в українській літературі зазнали істотної еволюції від традиційного до модерного та постмодерного уявлення. Починаючи з XVIII ст., у світовій і, згодом, національній літературі утвердилися стереотипи: жінка-мати, жінка-героїня, жінка-демонічна істота, що визначали культурний канон на довгі десятиліття. У XX ст. О. Теліга зауважила специфіку жіночого образу в українській літературі, виокрепивши три домінуючі типи: жінка-рабіня, жінка-вамп, жінка-товаришка. Останній тип, попри свою енергійність і мужність, був позбавлений традиційної жіночності, що викликало амбівалентну реакцію в суспільстві.

І. Кукуленко-Лук'янець на матеріалах прози XIX – початку XX ст., а саме творів О. Кобилянської «Некультурна», Панаса Мирного «Повія», Марка Вовчка «Три долі» та «Інститутка», виділяє такі основні групи жінок у своїй спроможності до побудови власного життєвого простору:

- 1) жінки, які є активними та здатними до творення світу навколо себе;
- 2) пасивні, байдужі жінки, що покладаються на долю й не виявляють внутрішньої сили для досягнення змін у власному житті;
- 3) жінки з виразними деструктивними рисами, поведінка яких часто спрямована на саморуйнування [2, с. 554].

Дослідниця зауважує, що до першої групи належать жінки андрогінного типу, а до другої – жінки, в яких переважають фемінні ознаки [2, с. 554].

І. Юрескул, Л. Демська-Будзуляк, Н. Білоус розширили спектр типології, акцентуючи увагу на тому, що жіночі образи в літературі відображають не лише роль жінки в родині, а й її ідеологічні, культурні, соціальні функції. Йдеться про образи

жінки-берегині, жінки-аристократки, жінки-феміністки, жінки-романтика, фатальної жінки, інтелектуалки, носія ідеологічних програм, борця, модерної «нової жінки» тощо.

О. Шукай наголошує на важливій функції жіночого образу як ретранслятора історичної пам'яті, що актуалізує жінку як активну учасницю історичних подій. О. Кісь в історіософському дискурсі наголошує на важливості повернення жінки в історію, акцентуючи на множинності жіночого досвіду, що різниться залежно від соціального статусу, етнічної належності, віку, освіти, тощо.

У сучасній українській літературі сформувались нові типи жіночих образів, які відповідають трансформації суспільства:

- 1) жінка-жертва історичних катаклізмів (пасивна, травмована);
- 2) жінка-борець (активна діячка суспільних змагань);
- 3) жінка-антураж (світська, чуттєва, прагне внутрішньої свободи);
- 4) self-made жінка (амбітна, успішна, незалежна);
- 5) жінка-берегиня (традиційна ціннісна модель);
- 6) жінка-військова (волонтерка, учасниця бойових дій).

Окрім цього, журналістика та реклама в сучасному інформаційному просторі продукують симбіотичні образи, а саме: жінка-берегиня, жінка-феміністка, жінка-Барбі, ділова жінка, які часто співіснують в одному соціальному або культурному сценарії.

Образ «нової жінки», за спостереженнями О. Лабур, К. Откович, Л. Буряк та інших, формувався під впливом європейських феміністичних ідей, радянської політики залучення жінок до суспільного простору, модерністського художнього мислення, де внутрішній світ, драматизм, особиста свобода набувають першочергового значення.

Т. Тебешевська-Качак із точки зору психологічних студій уклала класифікацію типологічної системи жіночих образів української жіночої прози 80–90-х років XX ст.:

- 1) образи жінок, які відповідають традиційним патріархальним уявленням («дівчина, яка самореалізацію власного «Я» бачить у вдалому заміжжі», «мати», «пасивна жінка»);
- 2) образи жінок, у характерах яких спостерігаємо синтез традиційних патріархальних уявлень і їхнє заперечення щодо жіночої ролі в суспільстві («жінка – аристократка духу», «жінка – романтик», «жінка, що живе за законами свого часу»);
- 3) образи жінок, які заперечують стереотипні патріархальні уявлення й демонструють ідею самоутвердження жінки у суспільстві («перехідний тип (від пасивної до активної) жінки», «нова жінка», «феміністка») [4, с. 123].

Спираючись на наведені вище класифікації, пропонуємо таку типологію жіночих образів в українському детективному романі кінця XX – початку XXI ст., розміщену за градацією – від найбільш уражених до найбільш сильних:

І. Уражені, вразливі, безсилі жінки:

- 1) жінка-жертва – пасивна чи травмована, об'єкт злочину або насильства (жертва домашнього насильства, сексуального злочину, морально вразлива, наївна, травмована історичними катаклізмами (війна, репресії, голодомор), жінка з психологічними травмами, флешбеками, депресією);

- 2) жінка на маргінесі – персонаж, що знаходиться на соціальному узбіччі, часто це проміжний образ між жертвою і злочинницею (повія, ув'язнена, наркозалежна, злодійка з трагічним бекграундом);

3) жінка як фігура соціальної критики є відображенням таких системних соціальних проблем, як бідність, корупція, війна, міграція (мігрантка, біженка, одинока мати, соціальна працівниця (кризова консультантка));

4) жінка робітничої професії – носій соціального досвіду, часто виступає як свідок або жертва злочину (швачка, прибиральниця, продавчиня, касирка, робітниця);

5) жінка-берегиня або домогосподарка – традиційна «жінка в тіні», що веде побутове життя. Може бути і пасивною, і активною у внутрішньому світі. Є носійкою традиційної ціннісної моделі, хранителькою сім'ї, культури, моральних норм;

6) жінка-відьма – містична, містично-загадкова постать, що може виступати як антагоністка або фігура внутрішньої боротьби; часто пов'язана з народними віруваннями та символікою;

7) жінка-антураж – світська, чуттєва, прагне внутрішньої свободи, втілення краси й гедонізму (публічна особа, акторка, співачка, телеведуча, модель, світська левиця).

II. Жінки, що чинять опір, активні суб'єкти дії, розслідування, впливу:

1) жінка-феміністка, яка активно відстоює права жінок, бореться із патріархатом;

2) self-made жінка або жінка-підприємиця (ділова жінка) – амбітна, успішна, незалежна, часто жорстка в досягненні цілей;

3) жінка-злочинниця або маніпуляторка – «фатальна жінка», злочинниця з ідеологією, інтелектуальна суперниця;

4) жінка-інформаторка, цифрова слідча або хакерка – це маніпуляторка інформації, викривачка правди;

5) жінка-детектив або розслідувачка – професійна слідча, криміналістка, поліцейська (оперативниця, інспекторка), також аматорка розслідувань, наприклад, журналістка чи блогерка, героїня, втягнута в розслідування особисто;

6) жінка-адвокатка або прокурорка – професіоналка в юридичній сфері, яка бере активну участь у судових процесах, розслідуваннях і захисті прав. Може виступати як союзниця детектива або антагоністка, що відстоює власні інтереси;

7) жінка-лікарка сприяє аналізу мотивів злочину, підтримує героїв, її відкриття є важливими для розвитку сюжету (хірург, терапевт, судмедекспертка);

8) жінка-борець – активна учасниця суспільних рухів, протестів, волонтерства (громадська активістка, волонтерка, правозахисниця);

9) жінка-політиkinя – державна діячка, чиновниця, реформаторка;

10) жінка-волонтерка – координаторка гуманітарної допомоги, часто є медициною, військовою психологинєю чи психіатринєю;

11) жінка-військова – солдатка, партизанка, захисниця.

III. Жінки, що є рушійною силою для змін у соціокультурній сфері:

1) жінка-аристократка – інтелектуалка, носійка духу, статусна постать;

2) жінка-інтелектуалка – вчена, письменниця, філософиня;

3) жінка-носійка ідеологічних програм – активна учасниця культурних і політичних дискурсів;

4) модерна «нова жінка» – самореалізована, зі складним внутрішнім світом, на цьому образі позначається вплив європейського фемінізму, радянської політики, модернізму тощо;

5) жінка-ретрансляторка історичної пам'яті – активна учасниця чи свідок історичних подій, що актуалізує минуле в художньому дискурсі.

Варто зазначити, що межі між цими типами образів часто є розмитими, що свідчить про мультиаспектність і складність сучасної жіночої ідентичності. Одна героїня може водночас поєднувати риси кількох типів, створюючи багатогранний і суперечливий образ, що відповідає реаліям життя суспільства. Зауважимо, що подана класифікація не є вичерпною і потребує детальнішого розгляду вчених-літературознавців, істориків і культурологів.

Висновки. У ході дослідження здійснено спробу розширити типологію жіночих образів в українському детективному романі кінця XX – початку XXI ст., що дозволило виокремити широке коло репрезентативних типів, які функціонують у межах жанрових рамок детективу, але водночас відображають соціокультурну динаміку сучасного українського суспільства. Жіночі персонажі більше не залишаються винятково пасивними чи допоміжними фігурами – їхні ролі суттєво розширюються, охоплюючи як традиційні (берегиня, жінка-жертва), так і модерні (жінка-детектив, self-made жінка, феміністка, журналістка, блогерка, адвокатка, прокурорка, психологиня, поліцейська та жінка-військова) моделі.

Виявлено, що жіночі образи у сучасному українському детективному романі часто постають багатфункційними, симбіотичними. Вони поєднують риси кількох типів і демонструють складність жіночої ідентичності в перехідному суспільстві.

Підкреслено вплив соціокультурних чинників, зокрема фемінізації суспільного простору, актуалізації історичної пам'яті, медіалізації культури, на формування нових типів жіночих персонажів.

Отже, розширена типологія жіночих образів у межах українського детективного роману не лише фіксує трансформацію гендерної репрезентації, а й засвідчує здатність цього жанру реагувати на соціальні, культурні та ідеологічні запити свого часу.

Література:

1. Гуляк Т. Феміністичний компонент у жіночому детективному романі: компаративний аспект (на матеріалі творів Ірен Роздобудько «Подвійна гра в чотири руки» і «Випускний вечір» Дороти Сейерс). *Слово*. 2019. № 2 (54). С. 470–476.
2. Кукулєнко-Лук'янець І. Психологічний образ жінки в українській літературі. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 8. С. 546–554.
3. Кулішенко Л. Образ жінки в українській історичній прозі початку ХХІ ст. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2020. Вип. 22. С. 39–44.
4. Тебешевська-Качак Т. Художні особливості жіночої прози 80–90-х років ХХ ст. Монографія. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. 192 с.

Oliinyk I. Classification of female characters in the Ukrainian detective novel of the late 20th – early 21st century

Summary. In the article, an attempt is undertaken to expand the typology of female characters in the Ukrainian detective novel of the late twentieth to early twenty-first century, taking into account sociocultural transformations and the influences of historical context. The increasing significance of the female character in contemporary Ukrainian popular literature, particularly within the detective genre, where female representations have acquired greater complexity and depth, is analysed.

Attention is drawn to the diversity of women's roles within the detective narrative, ranging from vulnerable and traumatised

victims of historical cataclysms to active activists, volunteers, political figures, as well as professional detectives and human rights defenders. A comprehensive classification is proposed, encompassing traditional archetypes such as the woman-victim and the woman-keeper or housewife, alongside emergent types that reflect social, ideological, and cultural functions, including the modern “new woman,” self-made woman, feminist, journalist, blogger, lawyer, prosecutor, psychologist, police officer, and woman-warrior.

Female figures are distinctly highlighted as retransmitters of historical memory and as active participants in social and political processes. The analysis synthesises research by leading Ukrainian literary scholars, notably I. Yureskul, L. Demska-Budzuliak, N. Bilous, O. Shukai, O. Kis, alongside psychological typologies, particularly those developed by T. Tebeshevska-Kachak.

It is noted that boundaries between these character types are frequently blurred, indicating the multifaceted and complex

nature of contemporary female identity. Individual heroines may embody traits of multiple types concurrently, thus constructing a multifarious and ambivalent image reflective of societal realities. Symbiotic female images, emerging under the influence of journalism, advertising, and sociocultural change, wherein multiple types coexist within a single sociocultural framework, underscore that portrayals of women in contemporary Ukrainian literature are not monolithic but exist in a dynamic interplay of tradition and modernity, conservatism and progressivism.

The expanded typology of female characters within the detective genre thereby reflects the complexity and multidimensionality of female identity in contemporary Ukrainian society, demonstrating the critical importance of its scholarly examination for understanding literary processes and cultural transformations.

Key words: female character, typology of female images, Ukrainian detective novel, gender representation, contemporary Ukrainian prose.